

A.V. İBRAHİMOV

Dünya İqtisadiyyatı. Gömrük İş
Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası

DÜNYA TİCARƏTİNDƏ GÖMRÜK DƏYƏRİ SİYASƏTLƏRİ: BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏLƏR VƏ AZƏRBAYCANIN MÖVQEYİ

Xülasə

Müasir dövrün dünya ticarətində gömrük dəyəri siyasətləri, beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində əsas bir element olaraq önə çıxmaqdadır. Gömrük dəyərinin doğru və ədalətli müəyyənəşdirilməsi, yalnız ticarət əməliyyatlarının qanuni və şəffaf aparılmasına zəmin yaratmır, həm də dünya bazarlarında daha sağlam və səmərəli bir ticarət mühiti formalaşdırır. Bu siyasətlər, həmçinin ölkələrin ticarət hüquqlarını qorumaq və ticarət balansını təmin etmək məqsədini daşıyır. Beynəlxalq səviyyədə, gömrük dəyəri siyasətləri müxtəlif təşkilatlar, o cümlədən Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) tərəfindən müəyyən edilmiş normalara uyğun olaraq həyata keçirilir. Bu siyasətlər, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin ticarət proseslərini tənzimləyərək, müvafiq dövlətlərin iqtisadi inkişafına və ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə kömək edir. O cümlədən, Azərbaycan beynəlxalq ticarət sahəsində mövqeyini möhkəmləndirmək məqsədilə, gömrük dəyəri siyasətlərini müasir tələblərə uyğun şəkildə inkişaf etdirir. Son dövrlərdə ölkə, gömrük prosedurlarını sadələşdirmək və ticarət əməliyyatlarını sürətləndirmək üçün bir sıra islahatlar həyata keçirmişdir. Bu islahatlar, həm yerli, həm də beynəlxalq bazarda Azərbaycanın rəqabət qabiliyyətini artırmağa yönəlmişdir.

Açar sözlər: Gömrük dəyəri, Beynəlxalq ticarət, Ticarət siyasətləri, Azərbaycanın gömrük strategiyası

UOT: 336

JEL: E58, F31, F38, G18, E42

DOI: <https://doi.org/10.54414/CMXK6917>

Giriş

Ticarət, insanlıq tarixinin ən qədim və əsas iqtisadi fəaliyyətlərindən biri olmaqla yanaşı, müasir dövrdə də ölkələrin rifahının artırılmasında və global əməkdaşlığın gücləndirilməsində mərkəzi rol oynayır. Ticarət yalnız malların və xidmətlərin mübadiləsi deyil, həm də mədəniyyətlərin, texnologiyaların və ideyaların qarşılıqlı təsirinin genişləndiyi bir prosesdir. Lakin ticarətin təşkili və tənzimlənməsi zamanı ölkələr müxtəlif çətinliklərlə üzləşir. Bu çətinliklərə ticarət tarazlığının pozulması, yerli istehsalçıların rəqabət qabiliyyətinin zəifləməsi, idxal asılılığının artması və global bazar şəraitindəki qeyri-sabitliklər daxildir. Bu çətinliklərin aradan qaldırılmasında gömrük dəyəri siyasətləri əsas vasitə kimi çıxış edir.

Gömrük tarifləri, vergilər və digər tənzimləmələr vasitəsilə ölkələr nəinki dövlət

büdcəsinə gəlir əlavə edir, həm də yerli istehsalçıları rəqabətdə qoruyur və beynəlxalq ticarət tarazlığını təmin edirlər. Gömrük siyasətləri, idxal olunan mallara tətbiq edilən vergilər və rüsumlar vasitəsilə yerli bazarın qorunmasına, həmçinin dövlətin gəlir mənbələrinin artırılmasına kömək edir. Eyni zamanda, bu siyasətlər ölkələrin iqtisadi prioritetlərini əks etdirir və beynəlxalq ticarət münasibətlərindəki mövqeyini müəyyən edir. Məsələn, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün gömrük tarifləri yerli sənayelərin inkişafı və iqtisadi müstəqilliyin təmin edilməsi üçün vacib bir vasitədir. İnkişaf etmiş ölkələr isə daha çox azad ticarət prinsiplərini tətbiq edərək gömrük tariflərini aşağı səviyyədə saxlayırlar. Bununla belə, gömrük siyasətlərinin tətbiqi zamanı ölkələr müxtəlif çağırışlarla üzləşirlər. Məsələn, yüksək gömrük tarifləri yerli istehsalçıları qoruyarkən, eyni zamanda idxal olunan malların

qiymətlərini artıraraq istehlakçılar üçün əlavə maliyyə yükü yarada bilər. Digər tərəfdən, çox aşağı tariflər yerli istehsalçıların rəqabət qabiliyyətini zəiflədərək iqtisadi asılılığı artırmağa bilər. Buna görə də, gömrük siyasətlərinin tətbiqi zamanı tarazlıq yaratmaq və həm yerli istehsalçıların, həm də istehlakçıların mənafeyini nəzərə almaq vacibdir. Bu məqsədlə ölkələr, gömrük siyasətlərini tətbiq edərkən həm daxili iqtisadi şəraitini, həm də beynəlxalq ticarət qaydalarını nəzərə almalıdırlar (Şəkərliev, 2018).

Bu baxımdan, gömrük dəyəri siyasətləri təkcə iqtisadi deyil, həm də siyasi və sosial təsirlərə malikdir. Onlar ölkələrin global ticarət sistemindəki mövqeyini müəyyən edir və uzunmüddətli inkişaf strategiyalarının tərkib hissəsinə çevrilir. Bu məqalədə, dünya ticarətində gömrük dəyəri siyasətlərinin beynəlxalq təcrübəsi, müxtəlif ölkələrin yanaşmaları və Azərbaycanın bu sahədəki mövqeyi araşdırılmışdır. Məqalənin əsas məqsədi, gömrük dəyəri siyasətlərinin tətbiqi zamanı yaranan problemləri və onların həlli yollarını təhlil etmək, həmçinin Azərbaycanın bu sahədəki uğurlarını və potensialını qiymətləndirməkdir.

Əsas hissə. Gömrük, mal və xidmətlərin ölkələr arasında sərhəd keçidində tətbiq olunan hüquqi və iqtisadi prosedurların məcmusudur. Gömrük əməliyyatları, dövlətin ticarət və iqtisadi maraqlarını qorumaq, qanunsuz ticarət, vergi qaçaqçılığını və digər qeyri-qanuni fəaliyyətləri əngəlləmək məqsədilə həyata keçirilir. Bu əməliyyatlar, gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi və gömrük rüsumlarının hesablanması kimi vacib mərhələləri əhatə edir. Gömrük dəyəri, malın dəyərini və ya qiymətini ifadə edən, həmin mal üzərində tətbiq olunan rüsumların müəyyən edilməsində əsas götürülən göstəricidir.

Gömrük dəyəri siyasətləri, ölkələrin iqtisadi inkişafında və beynəlxalq ticarət münasibətlərində mərkəzi rol oynayan mürəkkəb bir mexanizmdir. Bu siyasətlər, idxal olunan mallara tətbiq edilən vergilər, rüsumlar və digər maliyyə tənzimləmələri vasitəsilə həyata keçirilir. Onların əsas məqsədi yerli istehsalçıları rəqabətdə qorumaq, dövlət büdcəsinə gəlir əlavə etmək və beynəlxalq ticarət tarazlığını təmin etməkdir. Lakin, gömrük siyasətləri təkcə iqtisadi

deyil, həm də siyasi və sosial təsirlərə malikdir. Məsələn, yüksək gömrük tarifləri yerli istehsalçıları qoruyarkən, eyni zamanda idxal olunan malların qiymətlərini artıraraq istehlakçılar üçün əlavə maliyyə yükü yarada bilər. Digər tərəfdən, çox aşağı tariflər yerli istehsalçıların rəqabət qabiliyyətini zəiflədərək iqtisadi asılılığı artırmağa bilər. Buna görə də, gömrük siyasətlərinin tətbiqi zamanı tarazlıq yaratmaq və həm yerli istehsalçıların, həm də istehlakçıların mənafeyini nəzərə almaq vacibdir (UNCTAD, 2021).

Dünya ticarəti, ölkələr arasında mal və xidmətlərin mübadiləsinə nəzərdə tutur. Son illərdə ticarətə olan tələbin artması və global iqtisadiyyatın integrasiyası nəticəsində dünya ticarətinin həcmi sürətlə artmışdır. Beynəlxalq ticarət, həmçinin inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün iqtisadiyyatlarını diversifikasiya etmək və global bazarlarda iştiraklarını artırmaq imkanı yaradır (Əliyev, 2021).

Beynəlxalq ticarət mübadiləsinin tənzimlənməsi, yalnız ticarət həcmindən asılı deyil. Əsas tənzimləyici elementlərdən biri gömrük siyasətidir. Gömrük siyasətləri, həmçinin ticarət əlaqələrinin sabitliyini təmin etmək və ölkələr arasında maliyyə axınlarını izləmək üçün vacib bir vasitədir. Gömrük rüsumları, hər bir ölkənin beynəlxalq ticarətə tətbiq etdiyi vergi və ya qiymət artışıdır və malların ölkə daxilində alınması ilə müqayisədə xarici malların qiymətini artırır (Mikayılov, 2024).

Beynəlxalq ticarət qanunlarına uyğun gömrük dəyəri siyasətləri, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilmiş ticarət qaydalarına riayət etməyi nəzərdə tutur. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) və digər beynəlxalq qurumlar, gömrük dəyərinin hesablanmasında müəyyən metodologiya və standartlar müəyyənləşdirir. Bu metodologiyalar, ölkələr arasında ticarətin şəffaf və bərabər şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədini güdür. Beynəlxalq ticarət qanunlarına uyğun siyasətlər, həm də ticarət iştirakçılarının hüquqlarını qoruyur və potensial mübahisələrin qarşısını alır. Gömrük siyasətlərində bu cür beynəlxalq normativlərə riayət etmək, ölkələrin global ticarət sistemində integrasiya olunmasına və beynəlxalq əlaqələrini gücləndirməsinə imkan yaradır. (World Trade Organization, 2021).

Beynəlxalq təcrübədə gömrük siyasətləri ölkələrin inkişaf səviyyəsindən, iqtisadi prioritetlərindən və global ticarət şəraitindən asılı olaraq fərqli formalar alır. İnkişaf etmiş ölkələr, xüsusilə ABŞ və Avropa İttifaqı, çox vaxt azad ticarət prinsiplərini tətbiq edərək gömrük tariflərini minimuma endirirlər. Lakin, strateji sahələrdə, məsələn, kənd təsərrüfatı və texnologiya sahələrində, müdafiəçi tədbirlər hələ də mövcuddur. Asiya ölkələri, xüsusilə Çin və Cənubi Koreya, gömrük siyasətlərini yerli sənayelərin inkişafı üçün istifadə edirlər. Məsələn, Çin "İş vədəsi" proqramı çərçivəsində gömrük tariflərini strateji olaraq tənzimləyib (UNCTAD, 2021). İnkişaf etməkdə olan ölkələr, məsələn, Hindistan və Braziliya, yüksək gömrük tarifləri vasitəsilə yerli istehsalçıları qoruyurlar. Lakin, bu yanaşma bəzən idxal olunan malların qiymətlərini artıraraq istehlakçılar üçün əlavə yük yaradır. Afrika ölkələri isə gömrük siyasətlərini regional ticarət müqavilələri ilə uyğunlaşdırmağa çalışır (International Trade Centre, 2019).

Gömrük dəyəri siyasətinin iqtisadi inkişafa təsiri.

Gömrük dəyəri siyasəti yalnız idxal-ixrac əməliyyatlarına deyil, həm də ölkənin ümumi iqtisadi inkişaf strategiyasına, ticarət balansına, investisiya axınlarına və sənaye sektorunun formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Effektiv gömrük siyasətinin tətbiqi iqtisadi artımı stimullaşdırmaqla yanaşı, yerli istehsalın gücləndirilməsinə və beynəlxalq bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsinə şərait yaradır (World Customs Organization, 2022).

Ticarət balansına təsiri. Gömrük dəyəri siyasətinin düzgün formalaşdırılması ölkənin ticarət balansını müəyyən edən əsas amillərdən biridir. İdxal mallarına tətbiq olunan yüksək tariflər daxili bazarın qorunmasına və yerli istehsalın stimullaşdırılmasına kömək etsə də, eyni zamanda, idxal xərclərinin artmasına və istehlak qiymətlərinin yüksəlməsinə səbəb ola bilər. Digər tərəfdən, rüsumların azaldılması xaricdən gətirilən malların ucuzlaşmasına səbəb olsa da, yerli istehsalçılar üçün ciddi rəqabət mühiti yaradaraq onların bazar payını məhdudlaşdırır. Bu baxımdan, gömrük siyasətinin optimal şəkildə tənzimlənməsi, həm daxili bazarın

qorunması, həm də beynəlxalq ticarət əlaqələrinin balanslaşdırılması üçün mühüm rol oynayır.

Dövlət gəlirlərinə təsiri. Gömrük rüsumları və idxal vergiləri dövlət büdcəsinin mühüm gəlir mənbələrindən biridir. Bu gəlirlərin effektiv idarə olunması infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsinə, sosial proqramların həyata keçirilməsinə və dövlətin fiskal siyasətinin gücləndirilməsinə xidmət edir. Gömrük dəyəri siyasətində şəffaflığın və səmərəliliyin təmin olunması korrupsiyanın və vergi yayınmalarının qarşısının alınmasına da kömək edir. Bundan əlavə, optimal tarif siyasətinin tətbiqi nəticəsində vergi bazasının genişləndirilməsi mümkün olur ki, bu da iqtisadi dayanıqlığın qorunmasına müsbət təsir göstərir.

Investisiya mühitinin formalaşması. Düzgün tənzimlənən gömrük siyasəti xarici investorlar üçün proqnozlaşdırıla bilən və stabil iqtisadi mühit yaradır. Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və rəqəmsallaşdırılması ticarət dövryyəsinin sürətlənməsinə, logistika xərclərinin azaldılmasına və biznes mühitinin cəlbediciliyinin artırılmasına xidmət edir. Xarici investorlar üçün əlverişli gömrük rejimlərinin tətbiqi istehsal sektorlarına kapital qoyuluşunu artıraraq yeni iş yerlərinin yaradılmasına və sənayeləşmə prosesinin sürətlənməsinə şərait yaradır (European Union, 2020).

İstehlak bazarına təsiri. Gömrük dəyəri siyasətinin formalaşdırılması yerli və xarici məhsulların qiymət dinamikasına birbaşa təsir göstərir. Tariflərin yüksək olması idxal mallarının bahalaşmasına və istehlakçıların seçim imkanlarının məhdudlaşmasına səbəb ola bilər. Digər tərəfdən, gömrük rüsumlarının aşağı olması isə xarici məhsulların yerli bazara daha ucuz qiymətlərlə daxil olmasına imkan yaradır ki, bu da yerli istehsalçıların bazar payını zəiflədə bilər. Buna görə də, gömrük siyasətinin düzgün tənzimlənməsi həm istehlakçı maraqlarının qorunmasını, həm də yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını təmin etməlidir.

Gömrük dəyərinin təyininə qarşılaşılacaq problemlər.

Beynəlxalq təcrübədə gömrük dəyərinin siyasətinin təyin oluması və təbliğində əsasən 4 növ yanaşmadan istifadə olunur. Bu yanaşmalar aşağıdakılardır.

Tarif siyasəti (Gömrük rüsumları və tariflər).

Tarif siyasətləri, xaricdən gətirilən mallara və ya yerli istehsalıdan xaricə göndərilən məhsullara tətbiq olunan vergi və rüsumları əhatə edir. Bu siyasətlərin məqsədi, yerli istehsalın qorunmasını təmin etmək və milli iqtisadiyyatın sabitliyini dəstəkləməkdir. İdxal rüsumları, ölkəyə daxil olan malların qiymətini artıraraq yerli istehsalı üstün tutmağa kömək edir. Bununla yanaşı, ixrac rüsumları isə ölkə xaricə göndərilən məhsulların qiymətini yüksəldərək, yerli bazarda daha çox məhsulun saxlanması və istehsalın artırılmasına şərait yaradır. Rüsumlar vasitəsilə tətbiq edilən bu siyasətlər, yerli istehsalçılara rəqabət üstünlüyü qazandırır və qeyri-bərabər ticarət şəraitlərinin qarşısını almağa çalışır.

Non-tarif tətbiqləri. Non-tarif tətbiqləri, ticarətdə qiymətlərin və ya rüsumların artırılmasından başqa, idxal və ixrac əməliyyatlarını məhdudlaşdıran başqa tədbirləri əhatə edir. Bunlara daxil olanlar arasında kvotalar, texniki tələblər, sertifikatlaşdırma və lisenziyalaşdırma tələbləri, sanitariya və fitosanitar normativlər və s. mövcuddur. Bu tədbirlər, idxal olunan məhsulların keyfiyyətini və təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi güdür, lakin eyni zamanda ticarətdə maneələr yarada bilər. Non-tarif maneələri ölkələrin yerli bazarlarını qorumaq və xarici rəqabəti məhdudlaşdırmaq məqsədilə tətbiq edilir. Bu, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün vacibdir, çünki bu siyasət onlara yerli istehsalın daha rəqabətqabiliyyətli olmasına kömək edir (World Customs Organization, 2022).

Gömrük dəyəri və proteksionizm (Müdafiəkar siyasət). Dünya ticarətində gömrük dəyəri siyasətinin əhəmiyyəti, xüsusən proteksionist yanaşmalarla birbaşa əlaqəlidir. Bir çox ölkə, daxili istehsalın qorunması və iqtisadiyyatın inkişafı məqsədilə gömrük dəyərini yüksək səviyyədə təyin edərək idxal məhsullarına qarşı mühafizəkar siyasət yürüdü. Bu yanaşma, idxal mallarının qiymətinin artmasına və nəticədə yerli istehsalın qorunmasına şərait yaradır. Bununla yanaşı, gömrük siyasətindəki dəyişikliklər ticarət balansını, daxili istehsalın təkmilləşdirilməsini və ölkənin ümumi iqtisadiyyatının dayanıqlılığını birbaşa təsir edir (World Trade Organization, 2021).

Gömrük siyasətinin tətbiqi, daxili iqtisadiyyatın inkişafını təşviq etmək üçün bir sıra müsbət nəticələrə səbəb ola bilər. Məsələn, yerli istehsalın artırılması, iş yerlərinin yaradılması və milli valyutanın sabitliyinin təmin edilməsi kimi faydalar əldə edilə bilər. Bununla yanaşı, bu cür mühafizəkar yanaşmaların bəzi mənfi təsirləri də mövcuddur. İdxal mallarının qiymətinin artması istehlakçıların gündəlik xərclərini yüksəldərək, bazarda qiymət artımına səbəb ola bilər. Həmçinin, yerli istehsalçılar bu cür yüksək gömrük dəyəri ilə rəqabət təzyiqlərindən azad olurlar, lakin bunun nəticəsində bazarda keyfiyyətin aşağı düşməsi mümkündür. Bundan əlavə, gömrük dəyəri siyasətinin çox yüksək olması, ölkə üçün mühafizəkar yanaşmaların tətbiqi ilə yanaşı, beynəlxalq ticarət tərəfdaşları ilə qarşıdurmalara səbəb ola bilər. Bu da ticarət münaqişələrini və iqtisadi problemləri gündəmə gətirə bilər (UNCTAD, 2021).

Azad ticarət sazişləri. Azad ticarət sazişləri, iki və ya daha çox ölkə arasında gömrük rüsumlarını azaldan və ya aradan qaldıran müqavilələrdir. Bu sazişlər, tərəflər arasında ticarəti daha sərbəst və daha az məhdudiyyətlə həyata keçirmək məqsədini güdür. Azad ticarət sazişləri ölkələrə ticarət əməliyyatlarını sürətləndirmək, bazara daha çox daxil olmaq və daha geniş bazar şəbəkəsi yaratmaq imkanı verir. Bu sazişlərdən ən məşhurları Şimali Amerika Azad Ticarət Sazişi (NAFTA), Avropa İttifaqı (EU) və digər regional ticarət bloklarıdır. Azad ticarət sazişləri, həmçinin, ticarət mübahisələrinin həlli üçün hüquqi və təşkilati mexanizmlər təmin edir. Bu sazişlərdən faydalanan ölkələr, beynəlxalq bazarda daha güclü mövqe tutaraq, iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirə bilərlər.

Gömrük dəyərinin beynəlxalq ticarətə təsiri və onun tənzimlənməsi

Gömrük dəyəri dünya ticarətində tariflərin hesablanmasına və ticarət siyasətlərinin tənzimlənməsinə birbaşa təsir göstərir. Düzgün müəyyən edilməmiş gömrük dəyəri aşağıdakı problemlərə yol açar:

1) *Rəqabət Mühitinə Təsir və Bazarın Deformasiyası:* Gömrük dəyəri ticarət iştirakçılarının bazarda rəqabət imkanlarını birbaşa müəyyənləşdirir. Əgər bəzi idxalçılar malların

real dəyərini gizlədərək aşağı qiymətləndirirlərsə, bu, digər bazar iştirakçılarına qarşı ədalətsiz üstünlük yaradır. Belə hallarda daxili istehsalçılar zərər çəkir və daxili istehsal edən şirkətlər gömrük dəyərinin manipulyasiyasına görə qeyri-rəsmi yollarla idxal edilən mallarla rəqabətdə çətinlik çəkirlər. Suni şəkildə azaldılmış gömrük dəyəri ilə bazara daxil olan məhsullar qeyri-leqal ticarət mexanizmlərini gücləndirə bilər. Gömrük dəyəri düzgün müəyyən edilmədikdə, idxal və ixrac əməliyyatlarında qeyri-adekvat məlumatlar ticarət statistikasına təsir edə və iqtisadi göstəricilərin dəqiq təhlilini çətinləşdirə bilər (World Customs Organization, 2022).

2) *Dövlət Büdcəsinə Təsir və Gəlir İtkiləri:* Gömrük rüsumları əksər dövlətlərin büdcəsinə mühüm gəlir mənbəyi kimi xidmət edir. Əgər idxal olunan məhsulların gömrük dəyəri süni şəkildə azaldılarsa və ya real dəyər gizlədilsə, dövlət büdcəsinə daxil olan vergi və rüsumların həcmi aşağı düşəcək. Bu isə öz növbəsində dövlətin iqtisadi siyasətlərinə zərbə vurur: Dövlət gəlirlərinin azalması, sosial və infrastruktur layihələrin maliyyələşdirilməsində problemlər yarada bilər. Ticarət balansında pozuntulara gətirib çıxarır. İdxal mallarının süni şəkildə dəyərsizləşdirilməsi xarici ticarət balansına təsir edir və ölkənin iqtisadi göstəricilərini qeyri-dəqiq hala gətirir. İdxal vergilərindən yayınma hallarını artırır. Bəzi idxalçılar və gömrük vasitəçiləri, məhsulun real qiymətini aşağı göstərməklə rüsumlardan yayınmağa çalışırlar ki, bu da qeyri-rəsmi iqtisadiyyatın inkişafına səbəb ola bilər (UNCTAD, 2021).

3) *Beynəlxalq Ticarət Mübahisələri:* Müxtəlif ölkələrin gömrük sistemləri arasında yaranan fərqlər ticarət mübahisələrinə və proteksionist tədbirlərə səbəb ola bilər. Gömrük dəyərinin süni şəkildə aşağı salınması və ya idxal mallarına yüksək rüsumlar tətbiq edilməsi ticarət tərəfdaşları arasında gərginlik yarada bilər. Beynəlxalq ticarətdə gömrük siyasətlərinin effektivliyini artırmaq üçün gömrük dəyərinin vahid standartlar əsasında müəyyən edilməsi əsas prioritetlərdən biridir (World Trade Organization, 2021).

Dünya ölkələri gömrük dəyərinin təyində fərqli yanaşmalardan istifadə edirlər. Avropa İt-

tifaqı (Aİ): Aİ-də gömrük siyasəti Avropa Gömrük Məcəlləsi çərçivəsində həyata keçirilir. İdxal mallarının dəyəri ÜTT-nin qaydalarına əsasən qiymətləndirilir və üzv ölkələr arasında vahid metodologiya tətbiq edilir. ABŞ-da gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi "*Tariff Act of 1930*" qanununa əsaslanır və əsas diqqət idxalçının təqdim etdiyi qiymət bəyannaməsinə yönəldilir. Lakin gömrük orqanları ticarət fırıldaqçılarının qarşısını almaq üçün ciddi yoxlamalar həyata keçirir. Çin dünya ticarətində mühüm rol oynadığı üçün gömrük siyasətində sərt nəzarət mexanizmləri tətbiq edir. Xüsusilə, transfer qiymətkoyma və saxta qiymətlərlə mübarizə aparmaq üçün geniş məlumat bazaları və texnologiyalar istifadə olunur (UNCTAD, 2021).

Gömrük Dəyərinin Təyində Qarşılaşılan Problemlər.

Gömrük dəyərinin düzgün qiymətləndirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş beynəlxalq qaydalara baxmayaraq, bir çox ölkədə və şirkətdə bu sistemin sui-istifadə olunması halları mövcuddur. Bu problemlər əsasən süni qiymət manipulyasiyası, transfer qiymətkoyma strategiyaları, məlumatların natamamlığı və beynəlxalq ticarət mübahisələri ilə bağlıdır. Bəzi idxalçılar və biznes qurumları gömrük rüsumlarını azaltmaq üçün malların faktiki dəyərini bilərək aşağı göstərilir. Bu praktika dövlət gəlirlərinin azalmasına, qeyri-bərabər rəqabət mühitinin yaranmasına və yerli istehsalçıların bazardakı mövqelərinin zəifləməsinə səbəb olur. Eyni zamanda, çoxmillətli şirkətlər filialları arasında malları alıb-satarkən transfer qiymətkoyma metodlarından istifadə edərək vergi öhdəliklərini minimuma endirməyə çalışırlar. Bu, maliyyə əməliyyatlarında şəffaflığın azalmasına və dövlətlərin vergi bazasına mənfi təsir göstərir (World Customs Organization, 2022).

Gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesində məlumatların natamam və ya qeyri-dəqiq təqdim edilməsi də ciddi problemlər yaradır. Gömrük orqanları malların real dəyərini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir, bu isə əlavə yoxlamalara, ticarət prosesində gecikmələrə və əlavə xərclərə səbəb olur. Digər tərəfdən, idxal mallarının gömrük dəyəri ilə daxili bazardakı satış qiymətləri arasında ciddi fərqlər qeydə alınır. Bu fərqlər süni qiymət manipulyasiyasının mövcudluğunu göstərir və gömrük nəzarətinin daha da

gücləndirilməsini zəruri edir. Eyni zamanda beynəlxalq ticarətdə gömrük dəyəri siyasətləri arasındakı fərqlər isə bəzən ölkələr arasında mübahisələrə gətirib çıxarır. Müxtəlif gömrük sistemlərinin tətbiq edilməsi, bəzi dövlətlərin proteksionist tədbirlərə üstünlük verməsi və qeyri-bərabər tarif siyasətləri beynəlxalq ticarətin inkişafına mane olan əsas amillərdən biri hesab edilir (World Customs Organization, 2022).

Azərbaycanın gömrük dəyəri siyasətində mövqeyi və beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşması.

Azərbaycan beynəlxalq ticarət sisteminin fəal iştirakçılarından biri kimi gömrük siyasətini qlobal standartlara uyğunlaşdırmağa çalışır. Gömrük dəyərinin düzgün müəyyən edilməsi ölkənin iqtisadi sabitliyi, dövlət gəlirləri və beynəlxalq ticarət əlaqələri üçün mühüm rol oynayır. Son illərdə Azərbaycan gömrük idarəçiliyini təkmilləşdirmək, gömrük dəyərinin manipulyasiyasının qarşısını almaq və rəqəmsal texnologiyalardan istifadəni genişləndirmək istiqamətində bir sıra islahatlar həyata keçirib (Əliyev, 2019).

Azərbaycan Respublikası gömrük siyasətini Ümumdünya Gömrük Təşkilatının və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırmağa çalışır. Ölkədə gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi "Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi" və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Lakin bəzi hallarda idxalçıların süni qiymət manipulyasiyası, saxta bəyannamələr və qeyri-dəqiq məlumat təqdim etməsi kimi hallar mövcuddur. Bunun qarşısını almaq üçün gömrük orqanları elektron sistemlər və beynəlxalq əməkdaşlıq mexanizmlərindən istifadə etməyə başlayıb. Azərbaycan, gömrük prosedurlarını sürətləndirmək və əməliyyatların asanlaşdırılması məqsədilə "Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi" (VAİS) tətbiq edib. Bu sistem vasitəsilə gömrük bəyannamələri və digər sənədlər rəqəmsallaşdırılaraq əməliyyatların müasir qaydada həyata keçirilməsi təmin edilir. Həmçinin, blokçeyn texnologiyalarının istifadəsi ilə bağlı araşdırmalar aparılır və süni intellektin əsas olduğu risk idarəetmə sistemləri yaradılır ki, bu da gömrük əməliyyatlarının təhlükəsizliyini və dəqiqliyini artırır [6].

Azərbaycan Respublikasının "Gömrük Məcəlləsi" və "Gömrük tarifi haqqında" qanununda ümumi olaraq idxal və ixrac olunan mal-

ların gömrük dəyərinin necə müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsi barədə qaydalar mövcuddur. Ümumi olaraq vahid nəticə ilə ifadə etsək, gömrük dəyəri, əsasən, malların faktiki qiyməti, yəni satış qiyməti əsasında hesablanır. Əgər faktiki qiymət mövcud deyilsə, beynəlxalq ticarət praktikasına uyğun olaraq, digər alternativ qiymətləndirmə üsulları tətbiq olunur. Başqa sözlə desək, gömrük dəyərinin düzgün təyin olunması məsələlərini tənzimləyərkən beynəlxalq təcrübəni nəzərə alınır. Azərbaycan Respublikası eyni zamanda milli iqtisadiyyatı qorumaq məqsədilə bəzi proteksionist siyasətlər həyata keçirir. Belə ki, daxili istehsalı dəstəkləmək məqsədilə müəyyən mallara yüksək tariflər tətbiq edilir, lakin strateji əhəmiyyət kəsb edən məhsullar üçün rüsumlar minimuma endirilir. Bundan əlavə, Azərbaycan qeyri-neft sektorunun inkişafını təşviq etmək məqsədilə gömrük güzəştləri tətbiq edərək ticarət mühitini stimullaşdırır

Azərbaycan, beynəlxalq ticarət əlaqələrinin gücləndirilməsi məqsədilə gömrük əməkdaşlığını davamlı olaraq inkişaf etdirir. Ölkə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının üzvüdür və bir sıra beynəlxalq ticarət müqavilələrinə qoşulmuşdur. Üstəlik, Azərbaycan Türkiyə, Avropa İttifaqı və MDB ölkələri ilə gömrük prosedurlarını sadələşdirmək və ticarət münasibətlərini möhkəmləndirmək üçün əməkdaşlıq edir. Bununla yanaşı, ölkənin Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərində mühüm tranzit mərkəzinə çevrilməsi, gömrük siyasətinin optimallaşdırılmasını və əlaqəli beynəlxalq ticarət müqavilələrinin effektivliyini zəruri edir.

Nəticə. Qlobal miqyasda, gömrük dəyərinin düzgün müəyyən edilməsi və bu prosesi optimallaşdıran texnologiyaların tətbiqi ticarət əməliyyatlarını asanlaşdırır, ticarət tərəfdaşları arasında daha güvənli və sağlam iqtisadi əlaqələr yaradır. Rəqəmsal texnologiyalar, o cümlədən süni intellekt və blokçeyn, bu prosesləri sürətləndirir və riskləri minimuma endirir. Bununla yanaşı, müasir texnologiyaların tətbiqi gömrük əməliyyatlarının şəffaflığını artırır, idxal-ixrac əməliyyatlarının düzgünlüyünü təmin edir və ticarət mübahisələrinin qarşısını alır.

Azərbaycanın gömrük dəyəri siyasətinin əsas məqsədi, beynəlxalq standartlara uyğunluğu artırmaq və ölkənin ticarət əlaqələrini inkişaf etdirməkdir. Bunun üçün Azərbaycan müxtəlif islahatlar həyata keçirmiş və müasir texnologiyaların tətbiqini genişləndirmişdir. Bundan əlavə, Azərbaycanın beynəlxalq əməkdaşlığa verdiyi önəm də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ölkə, beynəlxalq ticarət müqavilələrinə qoşularaq, ticarət tərəfdaşları ilə gömrük prosedurlarını sadələşdirmək və ölkənin gömrük siyasətini qlobal standartlara uyğunlaşdırmaq məqsədini daşıyır.

Lakin, hələ də bəzi ciddi problemlər mövcuddur. İdxalçılar tərəfindən malların faktiki dəyərini bilərəkdən aşağı göstərməsi, rüsum və vergi gəlirlərinin itirilməsinə, eyni zamanda daxili bazarda qeyri-bərabər rəqabətə səbəb olur. Bu vəziyyət həm də beynəlxalq ticarət tərəfdaşları ilə mübahisələrə yol açır, çünki müxtəlif ölkələrin gömrük siyasətlərindəki fərqliliklər, ticarət əlaqələrində çətinliklər yarada bilər. Buna görə də, gömrük bəyannamələrinin daha səmərəli şəkildə yoxlanılması üçün yeni texnologiyalardan istifadə artırılmalıdır.

Ümumilikdə, gömrük dəyəri siyasətlərinin beynəlxalq ticarət sistemində optimallaşdırılması, həm ticarət əməliyyatlarının səmərəliliyini, həm də iqtisadiyyatın inkişafını təmin edən vacib addımdır. Bu prosesin inkişaf etdirilməsi, ölkələrin beynəlxalq iqtisadiyyatdakı mövqeyini möhkəmləndirmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, Azərbaycanın gömrük siyasətində atılan addımların müsbət nəticələr verməsi üçün davamlı olaraq beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və yeni texnologiyaların tətbiqinin sürətləndirilməsi vacibdir. Bu yanaşma, ölkənin beynəlxalq ticarət arenasında

mövqeyini gücləndirəcək və iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.

1. Əliyev, A. (2019). Azərbaycanın Gömrük Sahəsində İslahatları və Rəqəmsal Transformasiya. Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
2. Əliyev, İ. (2021). Azərbaycanın beynəlxalq ticarətdə gömrük siyasəti: Müasir yanaşmalar və inkişaf perspektivləri. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.
3. Mikayılov, F., (2024). Gömrük dəyəri və onun təyin edilməsi sistemi. Bakı Dövlət Universiteti. Beynəlxalq İctimai - Siyasi, Elmi - Nəzəri Jurnal. № 01 (79)
4. Nuriyev, H. (2020). Azərbaycanın Beynəlxalq Ticarət Münasibətləri və Gömrük Prosedurları. Bakı: Avrasiya Nəşriyyatı.
5. Şəkəraliyev, A., Ş., Nuriyev, C., Q., Əliyev A., Ə., (2003). Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı. Qanun
6. Yadigarov T.A. Econometric assessment of the level of development of balanced foreign economic relations in conditions of uncertainty. Finance: Theory and Practice. 2022 (№ 1). p. 79-90
7. International Trade Centre (ITC). (2019). *Trade and technology: Customs procedures in the digital age*. ITC.
8. UNCTAD (2021). *Trade facilitation and customs procedures in international trade*. UNCTAD.
9. World Customs Organization (WCO). (2022). *Customs valuation and trade facilitation: WCO guidelines*. World Customs Organization.
10. World Trade Organization (WTO). (2021). *Customs valuation and dispute resolution in international trade*. WTO.

A.V. ИБРАГИМОВ

Мировая экономика. Таможенное дело

Академия Государственного Таможенного Комитета Азербайджанской Республики

**ПОЛИТИКА ТАМОЖЕННОЙ СТОИМОСТИ В МИРОВОЙ ТОРГОВЛЕ:
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ПОЗИЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА**

Резюме

Политика таможенной стоимости в современной глобальной торговле стала ключевым элементом регулирования международных торговых отношений. Точное и справедливое определение таможенной стоимости не только формирует основу для законных и прозрачных торговых операций, но и способствует созданию более здоровой и эффективной среды на мировых рынках. Эти политики также направлены на защиту торговых интересов стран и обеспечение торгового баланса. На международном уровне политика в области таможенной стоимости осуществляется в соответствии со стандартами, установленными такими организациями, как Всемирная торговая организация (ВТО). Эти нормы помогают регулировать торговые процессы как в развитых, так и в развивающихся странах, способствуя экономическому развитию и расширению торговых связей. Аналогично, Азербайджан стремится укрепить свои позиции в международной торговле за счёт развития политики в области таможенной стоимости, соответствующей современным требованиям. В последние годы страна провела ряд реформ, направленных на упрощение таможенных процедур и ускорение торговых операций. Эти реформы призваны повысить конкурентоспособность Азербайджана как на внутреннем, так и на международном рынках.

Ключевые слова: таможенная стоимость, международная торговля, торговая политика, таможенная стратегия Азербайджана

A.V. IBRAHIMOV

World Economy. Customs Affairs

Academy of the State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan

**CUSTOMS VALUATION POLICIES IN WORLD TRADE: INTERNATIONAL
PRACTICES AND AZERBAIJAN'S POSITION**

Abstract

The customs value policies in modern global trade have emerged as a key element in regulating international trade. The accurate and fair determination of customs value not only lays the foundation for legal and transparent trade operations but also fosters a healthier and more efficient trading environment in global markets. These policies also aim to protect the trade rights of countries and ensure trade balance. At the international level, customs value policies are implemented in accordance with the standards established by organizations such as the World Trade Organization (WTO). These policies help regulate trade processes in both developed and developing countries, contributing to the economic development and expansion of trade relations in the respective nations. Similarly, Azerbaijan has been working to strengthen its position in international trade by developing customs value policies in line with modern demands. In recent years, the country has undertaken a series of reforms to simplify customs procedures and accelerate trade operations. These reforms are aimed at enhancing Azerbaijan's competitiveness in both local and international markets.

Keywords: Customs value, International trade, Trade policies, Azerbaijan's customs strategy